

УДК 314+37(477.62)

*І.І. Грищенко, В.Ю. Борисов, К.С. Тюменева, О.В. Євтушенко***РЕГІОНАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ ДЕМОГРАФІЧНОЇ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ***Донецький національний медичний університет ім. М. Горького, Україна*

Реферат. Робота присвячена гігієнічній оцінці сучасних соціально-економічної та демографічної ситуацій в різних регіонах України. Визначені регіональні особливості соціально-економічних та демографічних факторів, а також території України, які є пріоритетними для даної проблеми.

Ключові слова: гігієна, соціально-економічна та демографічна ситуації, здоров'я населення

Численні повідомлення [1-3], присвячені дослідженню впливу соціально-економічних факторів на частоту виникнення захворювань серед населення, але лише невелика їх частка торкається проблем детермінації цими факторами провідної патології мешканців України [5]. Саме тому нами була вивчена соціально-економічна і демографічна ситуація, що склалася в різних регіонах України в період з 2000 до 2012 рр.

М а т е р і а л т а м е т о д и

Соціально-економічні і демографічні фактори оцінювалися за наступними показниками: рівень життя за величиною подушного доходу і розміром споживання економічних ресурсів (в умовних одиницях (у.о.), які дорівнювали долару США за курсом НБУ на момент обстеження (2010-2012 р.р) на 1 люд. на тиждень, забезпеченість населення досліджуваних 10 областей України економічними ресурсами (за питомим прибутком народного господарства, в у.о. на 1 люд. на рік), питома вага економічно активних жінок, в тому числі тих, що працюють у шкідливих виробничих умовах (у % до загальної чисельності жінок старше 16 років), наявність вищої, середньої загальної, середньої спеціальної, неповної середньої, початкової освіти у жінок (за кількістю осіб з певним рівнем освіти на 1000 осіб постійного жіночого населення у віці 15 років і старше), питома вага жінок, які мають два та більше джерела доходів, у загальній чисельності постійного жіночого населення областей (у %), питома вага жінок розлучених, удових, тих, що ніколи не вступали до шлюбу, у загальній чисельності жінок у віці 16 років і старше (у %), середня чисельність жителів сільських населених місць (по областях), питома вага міського і сільського населення по областях (у %), питома вага сільського населення, що проживає в малих (до 200 осіб), середніх (від 200 до 1000 осіб) і великих (більше 1000 осіб) населених пунктах (у %), поширеність довгожителів серед населення досліджуваних областей (за кількістю осіб старше 100 років на

100 тис. населення), рівень та динаміка споживання населенням основних продуктів харчування: м'яса і м'ясопродуктів, молока і молочних продуктів, риби і морепродуктів, хліба і хлібобулочних продуктів, картоплі, овочів і баштанних, фруктів, цукру, олії рослинної, алкогольних напоїв – у кг на одну особу за рік, яєць – у штуках на 1 люд. за рік, алкогольних напоїв – у літрах чистого етанолу на 1 люд. за рік.

Вищевказані показники розраховувалися за даними щорічних звітів (за період з 2000 до 2012 рр.) Центрального та обласних управлінь статистики, державної соціологічної служби, а також за результатами перепису населення 2001 р.

Усі досліджувані міста України були розділені на 3 групи: малі, середні і великі. В основу цієї класифікації була покладена офіційна (згідно з переписом) чисельність постійного населення. При цьому граничними критеріями були загальноприйняті в сучасній демографії кількісні показники: мале місто – 250 тис. жителів і менше, середнє – від 250 тис. до 500 тис. і велике – понад 500 тис. мешканців.

Результати та обговорення

Аналіз досліджених соціально-демографічних показників дозволяє зробити наступні висновки. Регіони України значно розрізняються між собою за співвідношенням у структурі популяції часток міського та сільського населення.

Найвища питома вага міських жителів визначена серед населення Східного (82,8%) та Південного (63,8%) регіонів, а найменша – серед мешканців Західного регіону (45,3%). Крім цього, звертає на себе увагу той факт, що міські жителі домінують в структурі популяції всіх регіонів, окрім Західного. Напроти, найбільша частка селян зафіксована в структурі його постійного населення (54,7% – тобто селяни домінують в структурі популяції). Значна питома вага сільських жителів (40,8-45,9%) характерна для Північного і Центрального регіонів, а найменша – для Східного (17,2%) і Південного (36,2%).

Важливими демографічними показниками є статеві і вікова структури населення. Аналізуючи перший з них, треба зазначити, що співвідношення між чоловіками та жінками майже однакове в усіх регіонах України, тобто не зафіксовано достовірних відмінностей між їх питомою вагою ($p > 0,05$). Поряд з цим встановлена спільна для всієї території нашої держави закономірність, яка

полягає в тому, що питома вага жінок завжди і повсюдно перевищує частку чоловіків приблизно на 20%, переважно за рахунок старших вікових груп (60 років і старше).

Деякі інші закономірності встановлені у відношенні до вікової структури жіночого населення. Визначено, що, між регіонами України існують суттєві розбіжності за цим показником. Так, найбільша ($p < 0,05$) питома вага жінок молодого віку (молодшого за працездатний) зафіксована в Західному ($23,8 \pm 0,7\%$) і Північному ($21,9 \pm 0,8\%$) регіонах, в той час як в інших регіонах вона достовірно ($p < 0,05$) менша (Центральний: $18,8 \pm 0,5\%$, Східний: $16,0 \pm 0,4\%$, Південний: $17,8 \pm 0,6\%$). Напроти, частка жінок працездатного віку в цих регіонах більша ($56,1-56,5\%$, $p < 0,05$), ніж в Північному і Західному ($53,5-53,6\%$). Питома вага жіночого населення у віці, старшому за працездатний, максимальна у Східному та Південному регіонах ($26,1-27,5\%$), а мінімальна – в Західному ($22,6\%$).

Одними з найважливіших демографічних критеріїв, які адекватно відображають рівень суспільного здоров'я будь-якої популяції, є показники репродуктивної поведінки жінок: народжуваність та співвідношення між кількістю пологів та абортів. Рівень народжуваності є найвищим ($p < 0,05$) у нашій країні в Західному ($13,8 \pm 0,4$ народжень на 1000 населення) і в Північному ($11,6 \pm 0,2\%$ регіонах), а найнижчим ($p < 0,05$) – у Східному ($5,9 \pm 0,3\%$) та Південному ($7,5 \pm 0,4\%$). Співвідношення між кількістю абортів та пологів також найбільш сприятливе у Західному та Північному регіонах ($60,7-75,3$ абортів на 100 пологів). У Південному ($109,6 \pm 8,5$) та особливо Східному ($123,8 \pm 9,2$) регіоні воно найгірше в Україні, причому звертає на себе увагу той факт, що кількість абортів тут значно перевищує число пологів, а це може мати катастрофічні наслідки не тільки для репродуктивної функції жінок, але й для всієї популяції, загрожуючи самому її існуванню.

Крім демографічної ситуації, дуже важливо оцінити соціально-економічні умови життя населення в різних регіонах України.

Встановлено, що показники соціально-економічного добробуту населення неоднакові в різних регіонах нашої держави. Найсприятливіша макроекономічна ситуація склалася, на нашу думку, у Східному і Південному регіонах України, які є найрозвиненішими в індустріальному відношенні. Саме серед жителів цих територій відзначається найвищий ($p < 0,05$) питомий валовий економічний прибуток (в у.о. на 1 мешканця на рік) та найбільший ($p < 0,05$) рівень споживання економічних ресурсів, тобто середній розмір доходів на 1 мешканця на рік. Якщо перший з цих показників коливається в даних регіонах від 803,5 до 1265,4 у.о., то другий – від 684,2 до 993,0 у.о. Найгірша економічна ситуація, за нашими даними, існує в Західному та Північному регіонах, де питомий валовий економічний прибуток знаходиться в межах 293,5-348,2 у.о. на 1 мешканця на рік, а рівень споживання економічних ресурсів не перевищує 481,7 у.о. на 1 жителя на рік. Саме

цим, на наш погляд, можна пояснити існуючу в даних регіонах найбільшу в Україні ($p < 0,05$) питому вагу мешканців, що мають два та більше джерела існування – 43,2-67,9%. Серед більш заможного населення Східного і Південного регіонів відзначається найменша питома вага мешканців, що мають два та більше джерела існування – 19,7-26,8%. Люди в цих регіонах, як правило, працюють на великих або середніх за розміром підприємствах, одержують досить значну заробітну плату і не мають необхідності в додаткових заробітках.

Важливим показником соціального благополуччя будь-якого суспільства вважається рівень освіти населення. Підсумки його дослідження за даними переписів 1989 та 2001 рр. дозволили отримати такі результати.

Найбільша ($p < 0,05$) питома вага мешканців, що мають вищу та незакінчену вищу освіту, зафіксована у Східному та Південному регіонах ($21,2-25,3\%$), а найменша ($p < 0,05$) – у Північному та Східному ($11,6-12,1\%$). Напроти, частка осіб, які мають тільки початкову або неповну середню освіту, в останніх регіонах є найвищою ($p < 0,05$) в Україні ($15,5-20,3\%$), тоді як на Сході і Півдні їх питома вага є найменшою ($p < 0,05$) в нашій державі ($4,9-7,9\%$). На відміну від вищої та початкової вищої освіти, достовірної різниці між регіонами за часткою осіб з середньою освітою (загальною або спеціальною) не зареєстровано ($p > 0,05$, коливання по регіонах від 67,6% до 72,9%). У цілому ж можна констатувати, що рівень освіти жителів східних і південних областей України вищий в порівнянні з населенням інших регіонів, особливо Північного та Західного.

За даними деяких авторів [2,4], умови життя досить суттєво впливають на рівень здоров'я населення. Аналіз показників, свідчить про те, що найбільш ($p < 0,05$) лісистими в нашій державі є Північний (Полісся) та Західний (Карпатський гірський масив) регіони, де питома площа лісів сягає 27,9-38,6%, а в окремих областях (Закарпатська, Івано-Франківська, Житомирська, Рівненська) знаходиться на рівні 43,2-47,1%. Найменша ($p < 0,05$) питома площа лісів і зелених насаджень (3,8-5,0%) зареєстрована у Східному і Південному регіонах України, причому особливо низький цей показник в таких областях, як Запорізька, Миколаївська, Дніпропетровська та Херсонська (1,1-2,6%).

Своєчасне та регулярне звільнення селітебної зони від різноманітних відходів (побутових, промислових і сільськогосподарських) є однією з важливих умов створення санітарно-гігієнічного благополуччя населення.

Встановлено, що питома вага мешканців, охоплених санітарною очисткою, максимальна ($p < 0,05$) у Східному (91,6%) і Південному (72,5%) регіонах, а мінімальна – у Північному та Західному (54,5-56,8). Незадовільна організація санітарної очистки населених місць призводить до накопичення на їх території великої кількості неутилізованих твердих побутових відходів, що суттєво погіршує санітарно-гігієнічне благополуччя мешканців. Найвища ($p < 0,05$) щільність їх розміщен-

ня характерна для східних і південних областей України (20,2-27,9 т/км²), тоді як найнижча ($p < 0,05$), за нашими даними – для Північного і Західного регіонів (5,3-8,3 т/км²). Центральний регіон займає в цьому відношенні проміжне положення (17,3 т/км²).

Високий рівень якості життя населення неможливий при відсутності достатнього забезпечення його доброякісною водою, яка необхідна не тільки для пиття та приготування їжі, але і для дотримання особистої гігієни. Встановлено, що найменшу кількість води використовують на господарсько-питні потреби жителі Західного та Північного регіонів – в середньому 23,5-32,6 м³/люд/рік, що майже у 3-5 разів менше, ніж у південних і східних областях нашої країни (81,2-108,6 м³/люд/рік), які займають за даним показником провідні місця в Україні. Це можна пояснити як значно більш розвинутою водопровідною мережею на цих територіях, так і їх клімато-географічними і гідрологічними особливостями (посушливість та недостатня зволоженість місцевості, що обумовлює поширення зрошувального землеробства, яке значно збільшує витрати води та ін.).

Надзвичайно важливими характеристиками побутових умов мешкання населення є розподіл родин за типами житлових приміщень і за ступенем їх благоустрою. Встановлено що, в цілому в більш комфортних умовах мешкають жителі Східного та Південного регіонів нашої держави, особливо в порівнянні з мешканцями північних і західних областей. Так, не дивлячись на те, що переважна більшість жителів Північного, Західного і Центрального регіонів мешкає в індивідуальних будинках (65,2-75,6%), які мають певні переваги перед міськими квартирами, ступінь їх благоустрою недостатня і далека від оптимальної. Звертає на себе увагу значно менша ($p < 0,05$) питома вага осель в цих регіонах, які обладнані централізованим опаленням (26,1-43,6%), водопроводом (52,6-67,9%), каналізацією (45,4-63,1%), гарячим водопостачанням (25,8-38,5%), газом (29,8-42,8%), а також ванною або душем (27,1-48,6%). При порівнянні цих показників з відповідними значеннями у Східному та Південному регіонах виявляється, що вони нижчі у 1,5-2,8 рази. Це пояснюється, насамперед, тим, що ступінь благоустрою сільських населених місць та невеликих міст, де мешкає більшість жителів Північного, Західного і Центрального регіонів, значно гірший, ніж у великих промислових містах Східного і Південного регіонів України (Харків, Одеса, Донецьк, Дніпропетровськ, Запоріжжя та ін.).

Таким чином, можна зробити наступні висновки. Демографічна ситуація в різних регіонах України має суттєві відмінності. В більшості їх в структурі населення домінують міські жителі (54,1-82,8%) і лише в Західному регіоні переважають селяни (54,7%). Найвища ($p < 0,05$) питома вага жінок молодого віку зафіксована в західних і північних областях (21,9-23,8%), тоді як частка жінок у віці, старшому за працездатний, найбільша ($p < 0,05$) у Східному і Південному регіонах

(26,1-27,5%). Показники репродуктивної поведінки жінок більш сприятливі в Західному і Північному регіонах, де рівень народжуваності вище у 1,5-2,3 рази, а кількість абортів на 100 пологів нижче у 1,5-2,0 рази, ніж у Східному і Південному регіонах України. За підсумками досліджень встановлено, що найсприятливіша макроекономічна ситуація склалася у Східному та Південному регіонах України, які є найрозвиненішими в індустріальному та соціально-економічному відношенні. Про це свідчать найвищі ($p < 0,05$) значення таких показників, як питомий валовий економічний прибуток (803,5-1265,4 у.о./люд/рік), середній розмір доходів населення (684,2-993,0 у.о./люд/рік) та питома вага мешканців з вищою та незакінченою вищою освітою (21,2-25,3%). Найгірша соціально-економічна ситуація, за цими показниками, існує в Західному та Північному регіонах нашої держави. Аналіз показав, що в цілому в найбільш сприятливих та комфортних побутових умовах мешкають жителі Східного і Південного регіонів, де зареєстровані найвищі ($p < 0,05$) значення показників соціально-побутового благополуччя населення: питома вага мешканців, охоплених санітарною очисткою (72,5-91,6%), водоспоживання на господарсько-питні потреби населення (81,2-108,6 м³/люд/рік), питома вага жителів, які мешкають у приміщеннях з централізованим опаленням (60,2-69,3%), водопроводом (75,4-86,7%), каналізацією (66,5-70,4%), гарячим водопостачанням (41,2-49,6%), газом або електроплитою (70,3-75,2%), ванною або душем (72,0-74,8%). Найгірші санітарно-побутові умови мешкання мають жителі Західного, Північного і Центрального регіонів, відповідні показники яких нижчі за вищенаведені у 1,5-2,8 рази.

I.I. Gryschenko, B.Yu. Borisov,
K.S. Tyumeneva, O.V. Yevtushenko

Hygienic research of territorial differences of socio-economic and demographic situation in regions of Ukraine with a different level of technogenic loading on environment

The work is devoted to hygienic assessment of the up-to-date social-economic and demographic situation in different regions of Ukraine. Regional peculiarities of social-economic and demographic factors are defined, territories of Ukraine, which are in the list of priorities are established University clinic. — 2013. — Vol.9, №2. — P. 248-251).

Key words: hygiene, social-economic and demographic situation, health of population.

И.И. Грищенко, В.Ю. Борисов, К.С. Тюменева,
О.В. Евтушенко

Региональные различия демографической и социально-экономической ситуации в Украине

Работа посвящена гигиенической оценке современных социально-экономических и демографических ситуаций в различных регионах Украины. Определены региональные особенности социально-экономических и демографических факто-

ров, а также территорий Украины, приоритетных для данной проблемы (Университетская клиника. — 2013. — Т.9, №2. — С. 248-251)

Ключевые слова: гигиена, социально-экономическая и демографическая ситуация, здоровье населения.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Агарков В.И., Грищенко С.В., Шамрай Е.В., та ін.* Демографические и социальные детерминанты онкологической заболеваемости населения Украины // Вестник гигиены и эпидемиологии - 2000. - Т.4 №1 (Приложение). - С. 9-12.
2. *Какорина Е.П.* Социально-гигиенические особенности состояния здоровья населения в современных условиях // Проблемы социальной гигиены, здравоохранения и истории медицины. - 2000. - №2. - С. 12-15.
3. Основні соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2001 році: статистичний бюлетень / Держкомстат України. - К., 2011. - 65с.
4. Соціальна медицина та організація охорони здоров'я / Під. ред. Ю.В. Вороненка, В.Ф. Москаленка. - Тернопіль: Укрспецкнига, 2000. - 680 с.
5. *Турос О.І.* Стан здоров'я населення: народжуваність і смертність в промислових містах України з різним забрудненням атмосферного повітря: Автореф. дис канд. мед. наук: 14.02.01 / Укр. Наук. Гіг. Центр МОЗ України. - К., 1998. - 19 с.